

GRAFIJSKA RJEŠENJA »POBOŽNOSTI KRIŽNOGA PUTA« IZ 1798. GODINE

UDK 801.8:808.62–087

U Naučnoj biblioteci u Rijeci pod signaturom A.Misc.A 707¹ nalazi se knjižica kojoj na naslovnoj stranici piše: »POBOXNOST / KRIXNOGA PUTTA / KOJA CINISE / OD / M.M.C.C.P.P. KAPUCCINOV / U RIKE. / 1798.«² Mjesto tiskanja i tipograf nisu označeni, ali se vidi da je knjiga namijenjena riječkim kapucinima³.

Tih godina radi u Rijeci tiskara Lovre Karletzkog⁴, koja je 1790. štampala »Pisme / kojese pivaju / pod / svetom missom(...)«⁵ a od 1800. godine ima velik broj izdanja⁶. Uvrštavanjem »Pobožnosti« u popis riječkih tiskovina⁷ popunjava se kontinuitet latiničkih izdanja od posljednjeg desetljeća osamnaestog stoljeća. To je nakon Kožičičeve glagoljske štamparije⁸ prva značajnija tipografska djelatnost u Rijeci, istovremeno i početak riječkog tiskarstva na hrvatskom jeziku latinicom. Budući da tada još nema kodificirane grafijske norme⁹, zanimljivo je vidjeti kako se, daleko od centara¹⁰, rješavaju problemi grafijske prilagodbe latince kao neslavenskog pisma slavenskom jeziku.

»Pobožnost križnoga puta« zanimljiva je i zbog svojih jezičnih karakteristika. Riječ je, naime, o čakavskome tekstu, što znači da problematizira često navodenu tezu o prestanku stvaranja na čakavskom jeziku sredinom 18. stoljeća¹¹. Ostale knjige koje su tiskali Karletzky su pisane štokavskim književnim jezikom ikavskoga tipa.

VOKALI

Grafijska su rješenja u »Pobožnosti križnoga puta« za samoglasničke foneme /a/, /e/ i /o/ ista kao danas, npr. Amen(24)¹², Slava(7), Evo(8), devetomu(14), Otajstvo(5...), Odgovor(5). Na posljednjih pet stranica teksta zamjećuje se udvojeno bilježenje tih vokala: raan(26–Gplf), kee(22–Gsgf; 24,26–Nplf), koo(25,26–Asgm). Zajednička se karakteristika vokala pisanih udvojenim grafemima vidi u fonetskom ostvaraju – to su sve dugi vokali. Budući da je samo na tome mjestu u knjizi udvajanjem grafema ostvareno razlikovanje kratak – dug vokal, i to samo u dva leksema – ne može se ovo razlikovanje smatrati funkcionalnim u sistemu kao cjelini. Vidi se to i u usporedbi s dugim vokalima u drugim riječima na istim stranicama, npr. svetoh(24), Otajstvo(25). Uz ovu nedosljednost može se zamijetiti da je u nekim riječima dug vokal za razliku od kratkog naznačen udvajanjem sljedećeg suglasnika, npr. rann(16–Gplf), pett(26), putta(3...–Gsgm), ali to isto tako nije pravilo, npr. Nogg(17–Gplf) ali i Nogga(22–Nsgf).

Grafijska slika fonema /u/ u minuskulama ista je kao danas, npr. uridit(4), nut(11), Otcu(6...). Nema potvrda za različito označavanje kvantite vokala u, npr. kratki vokal u u Otcu(6–Dsgm) – dugi vokal u u Ruk(17–Gplf). Ali, u majuskulama je U: Uffamose(3), Uffangiu(17), U RIKE(naslovna stranica), U Ime Otca(24),

* književnom

i **V**: **V**-Gorru(7), **V**-sestomu(11) i **V**-stajalischiu(18). Analiza današnjeg sjevernočakavskog izgovora ovih sintagmi pokazuje da se iskonsko **u** ostvaruje kao u: **ufamo se**, **ufanje**, a prijedlog **v** dvojako: **v Rike** i **V ime oca**, ali **va goru**, **va šestomu** i **va stajališču**¹³. U »Pobožnosti« je ta distinkcija iz govora realizirana u pismu različitim označavanjem izgovorne cjeline: ostvaraj [va] markira se povlakom između proklitika (prijedloga) i toničke riječi (imenice/broja). Inače se prijedlog, kad nije na početku, bilježi kao **u**, nikako **v**, npr. **u sedmem**(12), **u kojeh**(19), **u vrimenu**(23), **u razmisljanju**(26)¹⁴.

U pisanju vokala **i** više je raznolikosti. Tri su načina bilježenja: **i**, **j** i **y**. U minuskulama je najčešće **i**, npr. **izversjt**(4), **ti**(3), **Gospodine**(3...), dok je taj grafem u majuskulama samo triput: **Iskaxiva**(15), **Iskerniomu**(21) i **Ime**(24). U jednom je leksemu udvojeno **i**: **kii**(24–Nplm,25–Nsgm)¹⁵, ali postoji i zapis **ki**(26–Nplm,15–Nsgm).

J se nalazi najčešće na početnim pozicijama, npr. **J**(suse(5...), **J**(16...), iznimno i u riječi **nejzmirna**(3). Pisanje veznika 'i' riješeno je uspostavljanjem grafijske razlikovnosti minuskula – majuskula: na početku retka, dakle, gdje se piše veliko slovo, to je **J**, npr. **J** padam od bolesti(9); inače je **i**, npr. **zabav**, i **poboxnost**(3).

Treći se znak za fonem /i/ – **y** – pojavljuje rijetko, i to samo u minuskulama, npr. **Purgatorya**(4), **oprostys**(15), **pridruxy**(19).

Teško je naći i objasniti razloge za odstupanje od uspostavljenog (nefunkcionalnog) pravila **i** (minuskula) / **J** (majuskula), pa te iznimke upućuju na nedosljednu primjenu grafijskog principa. Treći je grafem (**y**) opterećenje koda, zbog malog broja potvrda i nedosljednosti, npr. **prysvetoga**(20) prema **prisveta**(21,22–pet puta).

Fonem /r/ ostvaruje se u ovom čakavskom tekstu kao [er], pa se i bilježi kao kombinacija grafema **e** i **r**, npr. **pervo**(4), **mertvoga**(14), **tverda**(18), **verhu**(22), **sversetak**(26). Drugi ostvaraj vokala /r/ jest [ar] i vezan je samo uz jedan leksem: **sarce**(5), **z-sarcem**(7), **sarca**(20).

Morfonem 'jat' realizira se dvojako. U osnovi je gotovo uvijek **i**, i tada od trojne mogućnosti izbora grafema za fonem /i/ bira isključivo **i**, npr. **bixat**(4), **svit**(20), **grihi**(21). Samo se u tri leksema u osnovi piše **e**: **namenujemo**(4), **leva**(22–dvaput) i **vavek**(6). Prilog **vavek** ima i korelat **s** i u imenici **vik**(21), što je i pravilo u sjevernočakavskim govorima, a potvrdu nalazimo u frazeološkom izrazu **vavek vikom**(6).

U gramatičkom je morfemu najčešće **e**; npr. U **RIKE**(naslovna stranica), **staregieh**(9), u **mene**(18), **obilnemi**(24); a rjeđe **i**, npr. **protiva tebi**(4), **krixi**(7–Gplm), **gdi**(8), **ovdi**(16).

KONSONANTI

Princip jedan fonem – jedan grafem primijenjen je na sedam konsonanata: **b**, **d**, **h**, **k**, **m**, **p** i **v**, npr. **Boxe**(23), **poboxnost**(4); **Dilla**(3), **sigda**(3); **hodit**(5), **grihi**(21); **Klaniamose**(5...), **krixa**(23); **Muke**(5), **meni**(15); **Pravovirnici**(4), **pervo**(4); **Vech**(13), **viteskem**(7).

Fonemi /f/, /g/, /l/, /n/, /r/ i /t/ grafijski se realiziraju najčešće kao i danas, pa za te slučajeve vrijedi princip jedan fonem – jedan grafem, npr. **Figura**(25,26), **frustangie**(16); **Gospodine**(3), **grihi**(21); **lexangie**(19), **odkupil**(4); **Nebo**(18), **nigdar**(4)¹⁶; **Roditegli**(4), **raspetja**(17); **Tilla**(19,20), **tiho**(14).

Ovi se konsonanti u nekim riječima bilježe udvojenim grafemima:

ff u dvije riječi iz iste porodice: **Uffamose**(4), **Uffangiu**(17);

gg u jednom leksemu: **Nogga**(22), **nogge**(17) i **Noggu**(17);

ll u većem broju riječi, npr. allč(5), dilla(3), tillo(15...), silla(17), millost(4); nedosljedno u skupu riječi: nemillem(8), nemilla(17,18) ali nemilomu(16);
nn u već komentiranoj riječi rann(16) i zamjeničkim oblicima onnih(19-Gplf), onneh(24-Gplm), za onni(26-Asgm) itd;
rr u tri riječi: V-Gorru(7), na Gorri(20), Virre(17) i urri(23);
tt u nekoliko riječi: putta(naslov;3...), petto(10...), tretto(26), 7 litt(24) i bitt(25).

Udvojenosti grafema teško je pripisati neku funkcionalnost jer ne postoji nikakva zajednička karakteristika između vokala koji im prethode: mogu to biti a, e, (< e, ě), i (< i, ě), o i u, vokali mogu biti dugi, npr. pett(26), tillo(15...) ali i kratki, npr. alli(5), tretto(26), a isto tako iza njih može biti i zapis samo jednim grafemom (i češći je).

U vezi s fonemom /l/ treba još dodati sljedeće. U riječi Priateli(4) ne možemo, zbog nedovoljno dokaza, pouzdano reći radi li se ovdje o fonemu /l/ (pa je onda to potvrda sjevernočakavske depalatalizacije registrirane na ograničenom broju leksema, između kojih se nalazi i ovaj¹⁷) ili je to fonem /l/ u grafijskoj realizaciji l, što bi bila jedina potvrda u knjizi. Veća je vjerojatnost na strani prve pretpostavke.

Sljedeću skupinu u ovoj analizi predstavljaju nepčani sonanti /j/, /j/ i /ń/.

Dva su načina bilježenja fonema /j/: j i gi¹⁸. Oba su podjednako često zastupljena u medijalnom položaju, dok za ostale položaje postoji jasna diferencijacija.

Na početku riječi piše se samo j, npr. Jada(18), je(4), jedanajsto(17), pa i onda kad ortografska pravila spajaju toničku riječ i enklitiku koja tim fonemom počinje, npr. bilje(22), prosaljje(23), potribnoje(25,26). Isto je tako i u finalnoj poziciji, npr. daj(5...), moj(5...) i opet na spoju naglašene riječi koja tim fonemom završava i nenaglašene riječi, npr. smilujnamse(6...), dajnam(23). U zamjenicama se pojavljuje isključivo grafem j, npr. mojeh(7), tvoje(5)¹⁹ itd.

U svim navedenim pozicijama moguće je bilježenje samo grafema j, dok je gi isključeno. U medijalnom su, pak, položaju moguća oba bilježenja, npr. Otajstvo(5...)²⁰, stajalische(5...); Pokagiangie(3), kagleBOSE(3); oslobogienje(9), dohagiagiuch(5). Da je za medijalnu poziciju izbor fakultativan, potvrđuje i sljedeće: 11. stranica završava prvim dijelom rastavljene riječi oblić- koji na 12. stranici završava s ja, ali u desnom donjem uglu 11. stranice nalazi se gia, na mjestu, dakle, uobičajenom za bilježenje početka teksta na sljedećoj stranici.

Pokuša li se rekonstruirati fonološki sustav jezika kojim je ovaj tekst pisan, upravo se u bilježenju diagrafa gi dolazi do relevantnog podatka. Naime, na početku izneseno mišljenje da je ovo čakavski tekst potvrđuje i pisanje gi u medijalnim pozicijama u gotovo svim riječima koje u štokavskom imaju /j/ i u svima koje imaju /3/. Može se s vrlo velikom vjerojatnošću pretpostaviti, dakle, da ovaj fonološki sustav nema fonema /3/. U protivnom bi taj fonem bio jedini čija se grafijska realizacija u potpunosti poklapa s grafijskom realizacijom drugog fonema (ovdje /i/), pa bi to bila anomalija grafijskog sustava.

Sonant /j/ bilježi se najčešće trigrafom gli, npr. gliutim (5) ztamgliase (18), zazivgliete (19). Ako slijedi vokal i, tada je to skupina gli, npr. Roditegli (4), Zemglicu (12), ali se i ispred vokala a u dva slučaja za /j/ piše gl: razmisglanju (26) i blagoslavglamote (5). Druga riječ ima dubletni oblik s gli, tj. blagoslavgliamote (20). Ako se ispred fonema /j/ nalazi fonem /g/, bilježi se kao gli, što vidimo u skupini riječi s imperativnim značenjem: Glielj (6, 10), gliedaj (14), razgliej (11), ogljedajse (22), odnosno u prezentu gliedamte (9) i imenici pogliedi (12-Gplm). Sjevernočakavski fonetski ostvaraj [g] potvrđuje ovakav grafijski zapis.

U jednoj se riječi bilježi ll: nesterpllenosti (7), ali ona ima korelat u obliku nesterpigliengia (10), odnosno sterpigliena (10). U dvjema je, pak, riječima zabilježeno jl: nevojlnom (12) i spa[siteij]no (20).

Može se zaključiti da je grafijsko rješenje za medijalni položaj **gli**, dok su sve ostale potvrde pojedinačne.

Za analizu početne pozicije malo je primjera, samo tri: **Lyutine** (21) i **lyb-glienu** (11), odnosno **Ljubavi** (17). Budući da **Materić**²¹ grafijsko rješenje **ly** za /l/ bilježi i u drugih autora, a **lij** nema, može se za inicijalnu poziciju prihvatiti **ly**. Tako dobijamo grafijski sustav s **ly** u inicijalnim, a **gli/gl** u medijalnim položajima, opterećen zapisima **li**, **lij** i **jl** u ograničenom broju riječi.

Sonant /n/ ima tri grafijske realizacije: **nj**, **ni** i **ngi**, npr. **nju** (12), **zadnje** (20); **niegove** (23), **klaniamose** (5...); **lexangie** (19), **opominangie** (24). U raspodjeli ovih zapisa mogu se zamijetiti određena pravila:

nj – nema distribucijskih ograničenja;

ni – ostvaruje se na svim mjestima u riječi, osim u nastavku glagolske imenice;

ngi – ostvaruje se isključivo u nastavku glagolske imenice (iz čega se, između ostaloga, može zaključiti da se ne nalazi u inicijalnoj poziciji).

Kad se ova distribucijska pravila poznaju, ne čudi što se u istoj riječi nalaze i **ni** i **ngi**, npr. **braniengie** (10), **podigniengie** (19). Ali, upravo ovakvi primjeri upućuju na potencijalno različit izgovor sonanta **nj** u riječi **niegove** (23) i **zsluxengia** (23). Moguće je da se sonant **n** ne sliva u izgovoru s **j**, kojim (dijakronijski gledano) počinje tvorbeni sufiks glagolskih imenica, pa tamo pismo samo odražava govornu situaciju. U prilog tome ide i zapis **ngi**. Naime u **Maretićevoj** »Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima« u popisu znakova za fonem /n/ nema **ngi**²², a u popisu trigrafa nema takvog načina konstruiranja »sastavljenica od tri slova, koje služe za jedan glas«²³. Istovremeno, zapis /n/ + /i/ u grafijskom sustavu uspostavljenom u »Pobožnosti« mogao bi biti **n + j** ili **n + gi**. Indikativno je da u glagolskim imenicama nalazimo upravo **nj** i **ngi** (a nikada **ni**).

Sljedeću skupinu suglasničkih fonema čine tjesnačni: /z/, /ž/, /s/ i /š/.

Fonem /z/ piše se kao i danas, npr. **Zdravo** (6...), **Zagergliena** (9), **zapametite** (25), **zatretje** (4), **merzech** (21), **uzrokovani** (16)²⁴. U pismu ne odražava uvijek govornu situaciju, pa se nalazi i u pozicijama ispred bezvučnog suglasnika na granici morfema, npr. **ztamgliase** (18), **izkopangie** (20), i kao prijedlog, npr. **z sarcem** (7) **z' svum** (16), **z'33mi** (24).

Fonem /ž/ piše se znakom **x**²⁵, koji danas za taj fonem ne koristimo, npr. **Xelim** (5), **xalostna** (10), **xivuche** (18), **Boxe** (3), **derximse** (19), **s tuxnum** (9), **dokaxiva** (20, 25, 26)²⁶.

Fonem /s/ bilježi se u »Pobožnosti« na tri načina: **s**, [s i [s. Najčešći je grafem koji i danas upotrebljavamo, npr. **Svit** (5), **stresase** (18), **sliditi** (23), **isperi** (16), **prisveta** (22...). On je i jedina majuskula, npr. **Sarce** (5), **Sversetak** (21); pa je stoga i u kraticama, npr. **S. Mir** (4), **S.S. Otci Pape** (26). U inicijalnim se položajima osim grafema **s** pojavljuje još i [s, ali samo u jednom leksemu – [mert (6...) – a i tu je češća realizacija sa **s** – **Smert** (18), **smert** (18). Grafem **s** je, dakle, u grafijskoj distribuciji vezan za majuskulu, te inicijalni i medijalni položaj, npr. **Stina** (18) **sva** (4), **sterpglieno** (11), **sno** (4), **s-tobom** (5), **stobom** (21), **odsujnoga** (6), **psovan** (8), **bolestno** (16)²⁷. Inicijalnim položajem možemo smatrati i prvo slovo enklitike i onda kad se piše zajedno s toničkom riječi, npr. **branitse** (11), **molese** (4). Samo se dvaput na tom mjestu nalazi [s: **ima[se**(24), **bi[se** (6).

Digraf [s bilježi se gotovo isključivo u intervokalnoj poziciji, npr. **pro[sim** (5), **no[sit** (5), ali se u tom položaju može pisati i **s**, npr. **stresase** (18), **Jerusolimskem** (14). Naročito se to vidi u riječi **J[suse** (5...) gdje su obje grafijske realizacije fonema /s/ u položaju između samoglasnika.

Također je digraf **ʃs** zapisan u dvjema riječima izvan ovog pravila – ispred sonanta **m**: Oʃsmomu (13), i na kraju riječi: za naʃs (4). Budući da se finalno /s/ ostvaruje u tekstu samo u toj riječi, ne može se formulirati nikakvo distribucijsko pravilo.

Maretićeva analiza grafije za fonem /s/ obuhvaća osam znakova, ali zapis **ʃs** nije zabilježen²⁸.

Treća grafijska realizacija fonema /s/ jest znak **ʃ** i rijetko se bilježi. Osim već analizirane riječi **ʃmert** (6...), pojavljuje se i drugdje paralelno s grafemom **s**, npr. **Goʃpodine**(6), inače **Gospodine** (3...), **deʃna** (22) ali **desna** (21). Također se nalazi u zapisu **vaʃsem** (9), koji je zapravo naglasna cjelina. Vidi se to iz rečenice: »kad gliedamte vaʃsem smeten« (9).

Osim za bilježenje dentala **s**, grafem **s** i digraf **ʃs** služe i za označavanje palatala **š**²⁹. Tako se u istoj riječi nalazi grafem **š** u objema funkcijama, npr. **sest** (26-broj), **sversise** (3), **poslusaj** (13). Koliko je neprecizna upotreba grafema **s** i **ʃs**, u odnosu na foneme /s/ i /š/, toliko je nejasna i upotreba tih zapisa za fonem /š/. Jedina su pravila bez ostatka majuskula i inicijalna pozicija, gdje se piše samo **s**, npr. **Simun** (10), **sest** (26), te finalna pozicija u kojoj se grafemom **s** označuje finalni konsonant u gramatičkom morfemu, npr. **datiches** (4), **lexis** (8), a znakom **ʃs** finalni suglasnik leksema, npr. **naʃs** (6...), **baʃs** (14), **joʃs** (20).

U medijalnoj se poziciji pravilnost očituje samo kad iza fonema /š/ slijedi konsonant. Tada je zapis **ʃs** izniman – **griʃsneh** (19) i **teʃski** (12) **teʃskem** (7) i **priteʃskem** (13), s time što postoji dubletni zapis **priteski** (5). Inače se ipred suglasnika piše **s**, npr. **kerschianskeh** (4), **stajalische** (6...), **isʃischiengie** (12), **razmisʃljanjem** (23). Budući da se grafem **s** ostvaruje u funkciji fonema /s/ također ispred konsonanta, ova je pozicija nejasna, u smislu funkcije grafema **s**.

Fonem /š/ ispred vokala piše se na oba načina i teško je objasniti pravilnost u grafijskoj raspodjeli, npr. **posalje** (23), **poslusaj** (13), **izversit** (4) **naʃsa** (3) **naʃse** (4), **griʃsiti** (4), **Duʃse** (4). Jedino se može zamijetiti da je više riječi sa znakom **ʃs** u intervokalnoj poziciji.

Tomo Maretić bilježi oba ova načina pisanja fonema /š/, ali za digraf **ʃs** kaže da se upotrebljava do 1796. godine³⁰. »Pobožnost križnoga puta« tiskana je 1798. godine, pa se, dakle, vrijeme upotrebe **ʃs** pomiče.

Posljednju skupinu konsonanata čine afrikate **c**, **ć** i **č**.

Fonem /c/najčešće se piše kao i danas, npr. **Cviglienju** (19), **molitvicami**(26). Majuskule su obično u stranim riječima, pa imaju i dubletne oblike koji upućuju na izgovor, npr. **Calvariu** (7) – **Kalvariu** (24). Zapis **KAPUCCINOV** nalazi se na naslovnoj stranici pa je teško vjerovati da je propuštena pogreška. Prije se radi o načinu pisanja velikih slova.

Osim početne, **c** se piše i u ostalim pozicijama u riječi, npr. **Pravovirnici** (4), **Otcu** (6...), **Poglavic** (4). Samo se dvaput na tom mjestu nalazi grafem **ç**, pa se može pretpostaviti da je greška: »molimote Gospodine z'nadahnutgiem priteçi« (3) i »Stina tvrda raspuçase« (18)³¹.

Palatal /č/ piše se u majuskuli kao **C**, inače uvijek **ç**. Taj se znak u ortografskom ogledu (»Opaza glede Pravopis̃a iliti Ortographia«) u »Epistolama i evanjeljima« iz 1824. godine (»u Rici, Pritiškano, Slovima Antona, i Jošipa Karletzky«) opisuje ovako: »ozdoo zavarnuto iliti repato«.

U majuskuli je, dakle, uvijek bez »repića«: **Covicij** (18), **Cavlom** (21...), **Cemeritosti** (21), **Cegliadi** (22), **Ceterto** (26), inače je »repató« u svim pozicijamaZ-načinom (8) i finalnoj: **zaç** (3...), **maç** (23) i **meç** (5)³³.

Fonem /č/ bilježi se na dva načina: **ch** i **chi**. Velikim se slovima bilježi samo u jednoj riječi: **STAJALISCHE** (5...). U tekstu »Pobožnosti« ta je riječ visoke frekvencije i zamjećuje se dvojnost: **stajalischie** (10...), **Stagialischie** (15), **Stajalische** (17...).

U početnom je položaju trigraf **chi**: **chiuti** (6...). Dvojnost je u bilježenju oblika futura (kad se enklitika piše odvojeno od infinitiva ili s njim): učinit **chiese** (24), pokorit**chiu** (21), dat**iches** (4).

U središnjem je položaju ispred vokala najčešće **chi**: **ischiem** (8), **prechia** (7), **kerschianskeh** (4), **proschiengia** (25)³⁴. Rjeđe je **ch**: **Stajalische** (17, 19). Samo je jednom /ć/ ispred konsonantske skupine i tada je zapis **ch**: **moguchstva** (15).

U završnom je položaju uvijek **ch**: **vech** (4), **prevech** (18), **merzech** (21), **Dohagiagiuch** (5).

ZAKLJUČAK

»Pobožnost križnoga puta« tiskana je 1798. godine za riječke kapucine. Na temelju grafijskog sustava rekonstruiran je fonološki sustav, koji je čakavski.

Analiza grafijskih rješenja primijenjenih u ovoj knjižici dana je posebno za vokale i konsonante.

Neki se samoglasnički fonemi pišu kao i danas (/a/, /e/ i /o/), dok neki uspostavljaju (ne)funkcionalne grafijske principe za distribuciju, i to na temelju razlikovnosti minuskula – majuskula ili zbog distinkcije u govoru.

U pisanju konsonanata više je problema. Za neke suglasničke foneme vrijedi princip jedan fonem – jedan grafem, dok se neki pišu odvojeno, ali toj je udvojenosti grafema teško pripisati neku funkcionalnost. Desetak fonema (naročito neki sonanti, palatali i sibilanti) ima po dva ili tri grafijska rješenja. Izbor najčešće ovisi o poziciji u riječi (inicijalnoj, medijalnoj ili finalnoj), vrsti slova (majuskuli ili minuskuli), rjeđe o susjedstvu vokala ili drugih konsonanata, a ima i potvrda u kojima je teško registriranoj razlici pronaći funkciju. Grafijska rješenja ovih suglasnika razlikuju se od ostalih i po tome što su česti digrafi (npr. **ch**) i trigrafi (npr. **ngi**), a neki od znakova ne postoje u novijem pravopisu (l, ç).

Analiza grafije »Pobožnosti križnoga puta« pokazala je da je većina rješenja karakteristična za taj period, ali da su se zadržala i neka rješenja koja literatura o starijoj hrvatskoj grafiji smješta u ranije razdoblje, odnosno da su neka zabilježena samo ovdje.

LITERATURA

1. Vinko Antić, *Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća* (str. 479-514; naročito 480-483). U: *Rijeka* (zbornik), MH, Zagreb, 1953.
2. Tatjana Blažeković, *Fluminensia Croatica*, JAZU, Zagreb, 1953.
3. Dalibor Brozović, *O jeziku hrvatske književnosti sedamnaestoga stoljeća*. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2/1974, Zagreb, 1974.
4. Dragan Dujmušić, *Povijesničke crtice kapucinskog samostana u Rijeci*. Prigodom 300-godišnjice opstanka Izdala kuća »Dobre štampe«. Rijeka, Tiskarski umjetnički zavod »Miriam«, 1910.
5. Iva Lukežić, *Grobnička čakavština*, Grobnički zbornik, Rijeka, 1988.
6. Tomo Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima*, Djela JAZU, knj. 9, Zagreb, 1889.
7. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, *Fonologija*, Zagreb, 1977.
8. Milan Moguš, Pavao Vitezović kao jezikoslovac. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2/1974, Zagreb, 1974.
9. Milan Moguš i Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*. U: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br.11, Zagreb.
10. Milorad Stojević, *Riječka hrvatska tiskana riječ, književnost i rukopisi prve polovine XIX. stoljeća* (*Povijesni pregled*), *Rival*, br.1-2, god. I, Rijeka, 1988. str. 142-155.
11. Antun Šojat, *Jezik Matije Magdalenića*, *Filologija* 14(1986), str. 345-355.
12. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.
13. Josip Vončina, *O jezičnim kontaktima u Karnarutičevu »Vazetju Sigeta grada«*, *Zadarska revija*, 2, Zadar, 1986.
14. Josip Vončina, *Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme*, *Filologija*, 13, Zagreb, 1985.

¹ Inventarski broj 882/1953 upućuje na vrijeme kad je Naučna biblioteka u Rijeci nabavila ovu knjigu, pa je to, očito, i razlog što u bibliografiji Tatjane Blažeković «Fluminensia Croatica» podatak o »Pobožnosti« nije pod godinom tiskanja, nego u dodatku na kraju bibliografije. Stoga je ne spominje ni Vinko Antić (v. popis literature).

² Knjiga je formata m⁸, ima 26 stranica, od toga su nepaginirane naslovna, zatim prazna poeđina naslovne stranice i prva stranica teksta, dok je sljedeća stranica označena kao četvrta. Primjerak u Naučnoj biblioteci pogrešno je uvezan, udvojeni su listovi 17/18, 19/20, 21/22 i 23/24.

³ Dragan Dujmušić u knjizi izdanoj prigodom 300-godišnjice kapucinskog samostana u Rijeci nigdje ne spominje »Pobožnost križnoga puta«. Svrhu tiskanja »Pobožnosti« možemo pronaći u podatku da su od kraja 1789. do 1807. godine kapucini upravljali zapadnom riječkom župom.

⁴ Isp. V. Antić; T. Blažeković; M. Stojević.

⁵ »Pisme« iz 1790. i »Letanie« iz 1796. potpisuje tipograf Lovro Karletzky; izdanja iz 1800. i 1804. udovica Rosina Karletzky; od 1813. do 1853. braća Anton i Josip Karletzky; od 1855. do 1874. samo Anton, a 1878. Franjo Karletzky.

⁶ Isp. T. Blažeković. Njenu popisu treba dodati dva naslova do kojih sam došla provjeravajući podatke o tiskovinama Karletzkijih: »LETANIE /MUKKE, I SMARTI / ISKERSTOVE, / Na svarhi petoga Vjeka, posle iz li-/voga Boka Propetja, u Riskomu / Gradu Kamenom udarenoga, pri -/ mloga Karv csudnovato je / potekla / Isnova pritiskane u Rici / Po Lovrinczu Aloyziu Karletzky. / 1796.« i »SPIVANJE / BÖGOLJUBNO / S kojim / PRIBLAXENA DIVA MARIA / u Caruvi od Arta kod Grada Senja / od Virnih csastise. /.../ U RICI / iz kralj. –Governialske Stamparie Bratje Karletzky.« (bez oznake godine izdanja); potonja knjiga ima autograf Velimira Gaja iz 1873. godine, a rukom je upisana godina 1824. Također je moguće da ni ovom dopunom nije popis potpun i da će tek daljnji rad na povijesti riječkoga tiska, možda, dati prave odgovore.

⁷ Tako misli T. Blažeković uvrštavajući »Pobožnost« u bibliografiju riječkih tiskovina.

⁸ Glagoljska tiskara Šimuna Kožičica Benje (oko 1460. Zadar – 1536, Zadar), biskupa modruškog i upravitelja biskupije senjske, djeluje u Rijeci 1530. i 1531. godine. Izdano je šest knjiga.

⁹ Isp. u popisu literature br. 6, 8, 12, 14, a naročito 9.

¹⁰ Misli se tu na Zagreb kao kulturni i administrativni centar, Slavoniju kao centar gramatičarskoga rada u drugoj polovini 18. stoljeća, ili, bliže, Zadar, u kojem od 1800. do 1813. godine izlazi 136 knjiga (isp. V. Antić, str. 481), pa ne čudi da je Pravopisna komisija radila 1820. godine upravo u Zadru.

¹¹ Isp. Z. Vince, Putovima hrvatskog književnog jezika: »/.../ kada sredinom 18. stoljeća praktički nestaje čakavštine iz književnosti, ostaju kao književni jezici dva narječja: štokavsko i kajkavsko.« (str.28); D. Brozović, O jeziku hrvatske književnosti sedamnaestoga stoljeća: »Do sredine 18. stoljeća riješen je i problem temeljnoga narječja na jugoistočnom kompleksu – od tada se čakavština više ne javlja kao pisani hrvatski jezik sve do 20. stoljeća /.../« (str. 53).

¹² Brojka u zagradi označava stranicu u tekstu.

¹³ Zahvaljujem dr. Ivi Lukežić na pomoći i vrlo korisnim napomenama.

¹⁴ Kada ne bi bilo primjera za minuskulu, dvojnost u majuskulama bismo mogli objasniti fonetskom realizacijom.

¹⁵ Na strani 23. zapisano je *hil(Nsgm)*, što je očito tiskarska greška.

¹⁶ Na 14. str. zapis n u *Xsenam Jerusolimskem* očito je pogrešan.

¹⁷ Isp. I. Lukežić, Grobnička čakavština, str. 247; M. Moguš, Čakavsko narječje, str. 90-91.

¹⁸ Tomo Maretić u svojoj knjizi »Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima« (str.357) bilježi za fonem /j/ pisanje *gi* samo u tri pisca – Zoraniča, Barakoviča i Vitaljiča! Inače se knjigom T. Maretića u analizi starije grafije treba služiti s određenim oprezom, za što isp. Moguš–Vončina, Latinica u Hrvata, str. 63.

¹⁹ Distribucija /j/ u intervokalnoj poziciji također je zanimljiva ali je premalo primjera da bi se neke pravilnosti mogle potpuno iskazati. Ukratko samo: često se intervokalno /j/ ne piše, npr. *koi* (4), *pobiena* (22); j se piše samo između *a* i *a*, *te o i e*, npr. *stajallsche* (7), kojeh (19); inače je najčešće *gl*, npr. *brigimat* (14), *Zdruxuglem* (12), *dvogll* (22). Dvojni je zapis imena Marija: u nazivu molitve je *Maria* (6...), dok je u drugom kontekstu *Marija* (23), pa tako *Marij* (26 – *Gpl*), *Marijan* (21 – *lpl*) odnosno *Marlijnomu* (19 – *Lsgn*, adj).

²⁰ Na 14. str. greškom je otisnuto *Otaistvo*.

²¹ T. Maretić, str. 358/358.

²² T. Maretić, str. 360.

²³ T. Maretić, str. 369.

²⁴ Pored riječi uzrokovani (16) nalaze se u tekstu i zapisi *uxrok* (14) i *uxrokovaneh* (12), koje možemo smatrati pogreškama. Uzrok tim pogreškama možemo, možda, naći u nesigurnosti čakavca koji je tekst pripremao za tisak.

²⁵ Samo se u tri riječi fonem /z/ bilježi grafemom *z*, očito greškom: *uzderzangie* (8) ali *uzderxisme* (8); *prilazuse* (26) i *z'zucum* (22). Vidi bilješku br. 24.

²⁶ Govorna je realizacija ove riječi i današnjim sjevernočakavskim govorima dokaziva (3, sg.pz.).

²⁷ U rečenici »Koga prisveta usta z'zucum i ostom napogiene billesu« (22) riječ *ostom* nije pogreška već dosljedan zapis fonetske realizacije *ostom*.

²⁸ T. Maretić, str. 362.

²⁹ Primjeri *viteskem* (7), *z-ostrim* (21) i *z'ostrim* (22 – 4 puta) mogu se tumačiti dvojako. Grafem *s* nalazi se ovdje na mjestu fonema /š/, ali u sjevernočakavskim čakavskim govorima ovdje se ostvaruje [s], pa se ni ta mogućnost ne smije odbaciti. Grafijaka nam nepreciznost u ovome slučaju otežava izbor.

³⁰ T. Maretić, str. 364.

³¹ Greška je očito i digraf *cz* na mjestu fonema /c/, što paralelni primjer pokazuje: *S.S. Otci Pape* (4) – *SS. Otci Pape* (26).

³² Samo se jednom javlja lik *cin* (8). Isp. bilješke br. 24 i 25.

³³ Oblik *mec* fonetski je arhaizam. Isp. A. Šojat, Jezik Matije Magdaleniča, str. 354. i J. Vončina, O jezičnim kontaktima..., str. 126.

³⁴ Zapis *Proschlilenja* (4) tiskarska je greška. Ni Maretić ne bilježi takav moguć skup grafema, str. 350/351.

SUMMARY

This article discusses the inventory and the distribution of graphemes in »Pobožnost križnoga puta« (Via crucis) printed in 1798. On the bases of graphical realizations the author presents the phonological system of the literary language and names it as čakavian.